

АКТУАЛЬНЫЯ ПРАБЛЕМЫ СУЧАСНАЙ БЕЛАРУСКАЙ ПРОЗЫ

Артыкул прысвечаны разгляду характэрных асаблівасцей сучаснай беларускай літаратуры. Адзначаецца, што галоўнай праблемай сённяшняй літаратурнай сітуацыі з'яўляецца адсутнасць чытача, які б аддаў перавагу сур'ёзнай літаратуры на нацыянальнай мове. Такое ж становішча спраў правакуе аўтараў на пошукі новых творчых стратэгий.

Уводзіны

Некалі нямецкі філосаф Тэадор Адорна задаўся пытаннем: ці можна асэнсаваць Асвенцім? Ці магчымыя разумовыя працэдуры ў адносінах да масавай смерці, генацыду? На яго думку, магчымыя, але сённяшнія навукі пра чалавека не валодаюць пакуль для гэтага адэкватнымі паняццямі. Гэтая праблема, ці можна ствараць тоесную праўдзівую карціну свету ў момант, калі паўсядзённасць прадстаўляе ўсё новыя факты, якія па сваёй сур'ёзнасці даўно перасягнулі ўяўленні самых песімістычна настроеных мысляроў і пісьменнікаў, становіцца адным з найважнейшых пытанняў літаратуры другой паловы XX ст. Не страціла яно актуальнасці і сёння, што выявілася, хоць і са спазненнем, у беларускай літаратуры. Аднак, калі вопыт мінулага, напрыклад Вялікай Айчыннай вайны, быў асэнсаваны ў грунтоўных творах пісьменнікаў-франтавікоў, то праблемы цяперашняга дня не так часта знаходзяць сваё ўвасабленне на старонках літаратурных тэкстаў.

Яшчэ нядаўна беларускія літаратуразнаўцы разглядалі прыгожае пісьменства, кіруючыся пры вызначэнні яго якасцей прынцыпамі народнасці, гістарызму, партыйнасці, вера ў якія здавалася непарушнай. Менавіта трыадзінства гэтых эстэтычных прынцыпаў параджала і жанравыя прыярытэты: у пашане былі буйныя, эпічныя формы, якія, на думку даследчыкаў літаратуры, найбольш поўна адлюстроўвалі гістарычныя заваёвы савецкага народу, яго барацьбу за перамогу сацыялізму.

Асноўная частка

Крах сацыялістычнай сістэмы, які практычна адначасна выявіў эфемернасць яе перамог, знікненне штучнай еднасці “савецкі народ” паставілі пад сумнеў і значнасць тых здабыткаў, якія назапасіла літаратура савецкага перыяду. І ў першую чаргу гэтыя сумненні датычылі менавіта яе здольнасцей быць люстэркам рэчаіснасці. Разам з савецкай літаратурай знікла і старая вера ў рэферэнцыяльную мову, г. зн. у мову, здатную праўдзіва і дакладна перадаваць і ўзнаўляць рэчаіснасць, гаварыць “ісціну” пра яе.

Развагі над сутнасцю быцця – з’ява, нехарактэрная для літаратуры эпохі постмадэрну і, у прыватнасці, для сённяшняй беларускай літаратуры, якая, як быццам бы пазбягае любога заглыблення ў фундаментальныя праблемы. Рэдкім выключэннем выглядае проза такіх пісьменнікаў, як В. Казько, В. Карамзаў, С. Рублеўскі, Ф. Сіўко, Ю. Станкевіч, А. Федарэнка.

Як вядома, літаратура сацыялістычнага рэалізму, закліканая адлюстроўваць перамогі сацыялістычнага ладу, не магла, ды і не хацела падымаць пытанні неўладкаванасці, абсурднасці свету, асуджанасці чалавечага існавання, выбару і свабоды – гэта супярэчыла ўсёй яе логіцы. Нявыяўленым, недагавораным застаўся і нацыянальны вобраз чалавека, які быццам растварыўся ў калектыўным абліччы “гома савецікус”. Таму няма нічога дзіўнага ў тым, што пасля 90-х гг. мінулага стагоддзя, з той пары, як Беларусь стала суверэннай незалежнай дзяржавай, неаднаразова рабіліся “спробы самаідэнтыфікацыі”, у першую чаргу тым творчым пакаленнем, якое прыйшло ў літаратуру на хвалі перабудовы. З цікавасці да ўласнай нацыі вырасла і агульная цікавасць да Чалавека. Нараджэнне, смерць, выбар, каханне, сорам, клопат... Гэтыя тэмы, некалі глыбока распрацаваныя класікамі першага беларускага Адраджэння, зноў рэабілітавалі сябе. Разам з імі прыйшла і цікавасць да стаўшых ужо класічнымі ў заходняй літаратуры вобразаў А. Камю, Э. Іянэска, Ж.П. Сартра. Да прыкладу, прадстаўнікі першага “перабудовачнага” пакалення, пакалення “Тутэйшых”, актыўна звярталіся да вобраза Сізіфа, які стаў у новай інтэрпрэтацыі сімвалам няспынай працы на ніве беларушчыны (апавяданне “Сізіф” С. Дубаўца).

Цікава трэба гэта вобраз Андрэй Федарэнка ў сваім апавяданні “Мыла” [1, с. 258-261]. Палемічнасць твора заключана ў тым, што насуперак даўняй літаратурнай традыцыі выяўляць у суайчынніках лепшае, абмалёўваючы нацыянальны характар у трывалых вызначэннях “працавітасць”, “талерантнасць”, “спагадлівасць”, пісьменнік звяртае ўвагу і на новыя рысы нашай ментальнасці, рысы, якім, у прычым, і няма дакладнага адпаведніка ў мове. Калі ў апавяданні Федарэнка “Пошласць” чалавечая хіба дакладна названая ўжо ў самой назве, то “Мыла” прадстаўляе шэраг тыповых сітуацый, да якіх сучаснік прызвычаіўся настолькі, што часам і не заўважае дыскамфорту ці заўважае яго хіба тады, калі трапляе ў іншае атачэнне.

Аўтар апісвае некалькі “мыльных гісторый”, якія ён сам характарызуе як спробу наладзіць масток паміж “культурай і дзікасцю”, і прызнае, што заўсёды яны заканчваліся яго паразай. Сам ён так і не здолеў ці не захачеў назваць прычыну, па якой яго сучаснікі з такой упартасцю супраціўляюцца любым спробам падпарадкоўвацца такім лагічным нормам чалавечых стасункаў, нормам, якія абсалютна натуральныя для любога еўрапейца. Хоць відавочна, што гэтыя, як быццам бы незразумелыя заганы маюць і сваю прыроду, і сваю гістарычную дынаміку. Можна меркаваць, што выраслі яны якраз на той стадыі

развіцця грамадства, калі “нацыянальны характар”, які стагоддзямі фарміраваўся ў якасці характару “вясковай нацыі”, стаў ператварацца ў “менталітэт” як праяўленне поглядаў і інтарэсаў даволі вузкіх асяродкаў без пэўных традыцый. А. Федарэнка, у чыёй прозе выяўна адчуваецца наследаванне традыцыям псіхалагічнай прозы К. Чорнага і М. Гарэцкага, – адзін з нямногіх беларускіх аўтараў, якія і сёння спрабуюць зразумець глыбіні чалавечай псіхікі. Хоць, як кожны пісьменнік эпохі постмадэрну, ён “асуджаны” на выяўленне катастрафізму, які стаў галоўнай прыкметай сучаснага мыслення, яго творы бліжэй да рэалізму, які засноўваецца на “нязрушнай іерархіі” матэрыялістычнага дэтэрмінізму традыцыйнай для Новага часу маралі. Больш за тое, Федарэнка прынцыпова паўстае супраць постмадэрнісцкай канцэпцыі аўтара як старонняга, незацікаўленага фіксатара хаосу.

Адказнасць за тое, што робіцца ў свеце, бярэ на сябе і Віктар Казько, аўтар, без якога цяжка ўявіць сабе размову пра духоўныя пошукі беларускай літаратуры. У 2009 г. выйшаў асобнай кнігай яго “Бунт незапатрабаванага праху”, твор вельмі цяжкі, песімістычны і, без пафасу, знакавы для нашай літаратуры [2]. Гэта раман пра сучасніка, які дзічэе, зазірнуўшы ва ўласную душу. Можна перанесці праўду пра свет, у якім жывеш, але як жыць з праўдай пра сябе самога – нікчэмнага, непатрэбнага, непачутага?

“Каму і навошта ўсё гэта трэба? Ці сапраўды на гэтым свеце нешта і некаму трэба?” – такім пытаннем задаецца не толькі герой рамана Говар, але, відавочна, і сам аўтар. Менавіта гэтая выпакутаванасць, вусцішны страх за сябе і блізкіх, адчуванне суадказнасці за тое, што робіцца з людзьмі і светам, і адначасова ўсведамленне немагчымасці збчыць з ужо абранага шляху, “перайграць жыццё” надаюць твору Казько асаблівую шчылівасць, пранізлівасць...

Чытаючы раман “Бунт незапатрабаванага праху”, цяжка не згадаць творчасць А. Камю і Ж.П. Сартра з іх трагічным светаадчуваннем асобы, якой адкрылася абсурднасць існавання як быцця-да-смерці. Гэтыя тэмы відавочна блізкія і другому беларускаму аўтару – Сяргею Календу, які выдаў у 2009 г. сваю дэбютную кнігу. Яго “Помнік атручаным людзям” [3] выяўляе трагічнасць чалавечага існавання праз катэгорыі паўсядзённай побытавай свядомасці. Ваніты, страх, млюсць, журбота, непакой, разгубленасць – гэтыя станы пераследуюць героя Календы з самага дзяцінства, выяўляючы яго прынцыповую адчужанасць у свеце, поўным людзей.

Нягледзячы на тое што беларускія пісьменнікі па-ранейшаму не пакідаюць спробы стварыць буйны, панарамны вобраз грамадства і чалавека ў ім, цяжка не заўважыць, што за апошнія дваццаць гадоў у айчыннай літаратуры ўсё ж не так проста назваць яркі, таленавіты, папулярны хаця б у невялікім коле чытачоў, рэалістычны буйнамаштабны раман. Страчваецца не толькі давер да вялікіх формаў – метанаратываў, але і да саміх наратараў – пісьменнікаў у ролі вяшчальнікаў ісціны ці праўдзівых сведкаў. Сённяшняя беларуская культура не толькі перастала быць літаратурацэнтрычнай (аддаўшы перавагу разнастайным медыя-відовішчам), яна рэдукавала вобраз самога пісьменніка, які болей не адчувае сябе “месіяй”, а толькі носьбітам творчай прафесіі. У цяперашняй літаратурнай сітуацыі творца цалкам пакінуты сам сабе: выданне твораў – за малым выняткам – становіцца прыватнай праблемай, адносіны з чытачом нікім не рэгламентуюцца. Сапраўдныя рыначныя адносіны ў кнігагандлі так і не ўсталяваліся, а таму ўсе праблемы, звязаныя з распаўсюдам кнігі, з наладжваннем сувязі аўтар-чытач,

кладуца на аўтара пры відавочным “супраціве” чытача, які ўсё болей аддае перавагу больш лёгкаму рускамоўнаму чытву. Пісьменнік вымушаны пераадолець не толькі выдавецка-гандлёвыя задачы, але і выбіраць стратэгію пераадолення чытацкага скепсісу, канкурыруючы з прадстаўнікамі замежнага, і ў першую чаргу расійскага, маскульту.

Сённяшні чытач – не толькі спажывец масавай культуры, але і яе выхаванец. У сваёй масе чытач стаў носьбітам усталяваных густаў, навізаных стэрэатыпамі маскульту. Пад “рэалізмам” ён разумее не столькі крытычны рэалізм XIX ст., колькі чыста літаратурныя ўмоўнасці знешне рэалістычнай манеры апавядання. Такім чынам, гутарка ідзе практычна пра псеўдарэалізм ці квазірэалізм, актыўна прадстаўлены на нашым рынку рускамоўнымі творамі. Калі раней пра псеўдарэалізм можна было гаварыць як пра праяву не-мастацкасці, як пра выпадковы факт эстэтычнага праліку пісьменніка, то сёння становішча істотна змянілася. Тое, што раней сарамліва хавалася, сёння становіцца культурным мейнстрымам, а па сваёй масавасці і ўздзеянні на фарміраванне густаў шырокай публікі часцяком значна пераўзыходзіць уплыў сур’ёзнага мастацтва.

Гутарка ідзе пра трывіяльна-масаваю літаратуру з яе ўстаноўкай на забавляльнасць. Відавочна, што псеўдарэалістычная манера пісьма, арыентаваная на стварэнне формаў мастацтва ў формах жыцця, але створаная без намеру спасцігнуць сутнасць быцця, яго глыбіні, можа дзесяцігоддзямі цвісці пусташцею ў літаратуры, нават тады, калі ў ёй і не набылі развіццё масавыя жанры, такія як дэтэктывы, жаночыя раманы, прымітыўная, абывацельская фантастыка. Менавіта так адбылося з беларускай літаратурай, дзе поруч з узорамі сапраўднага мастацтва доўгія гады існавала не падмацаваная чытацкім попытам імітат-літаратура. Магчыма, менавіта яна стала прычынай таго, што паміж сённяшнімі чытачом і аўтарам існуе камунікатыўны прывал, які ён вымушаны пераадолець. Негатыўны імідж нацыянальнай літаратуры, як літаратуры ментальна і жанрава састарэлай, “правінцыйнай”, не здатнай аб’ёмна, адэкватна адлюстроўваць рэаліі сучаснага жыцця, нівеліруецца ў постмадэрністычнай літаратуры некалькімі шляхамі, у тым ліку і праз парадзіраванне гэтай самай імітат-літаратуры з яе закасячальнымі формамі і моўнымі штапамі. Уся структура постмадэрністычнай прозы, якая стала з’яўляцца ў нацыянальным пісьменстве з сярэдзіны 1980-х, але існавала і раней (раман Ул. Караткевіча “Хрыстос прызямліўся ў Гародні”, раманы-эсэ А. Лойкі), супярэчыць эстэтычнаму канону, сфарміраванаму беларускай савецкай літаратурай.

З тэкстаў знікае не толькі “ідэйнасць” як мерка мастацкай вартасці, але і фармальныя прыкметы апавядальнай стратэгіі рэалістычнага дыскурсу: прычынна-выніковыя сувязі апавядальнай тканіны, лінейнасць выкладання, псіхалагічная матываванасць паводзінаў персанажа. У прынцыпе ўся постмадэрністычная літаратура вылучаецца нігілізмам у адносінах да літаратуры-папярэдніцы, скепсісам у адносінах да нацыянальнай класікі, супярэчлівымі адносінамі да сучаснай замежнай масавай літаратуры: з аднаго боку, яна выступае аб’ектам насмешкі, парадзіравання, з другога – аб’ектам зайздрасці, бо менавіта ёй аддадзена ўвага чытача.

Сучасны пісьменнік не задаволены месцам “эстэтычнага ізгоя”, чыя творчасць арыентавана на вузкае кола інтэлектуалаў-аднадумцаў. З другога боку, ён не мае магчымасці, застаючыся ў межах “высокай літаратуры”, авалодаць увагай публікі. Каб пераадолець гэты зазор паміж уласнымі густамі і густамі мас, сён-

няшні аўтар вымушаны шукаць новыя мастацкія сродкі для спірання мяжы паміж высокай і нізкай літаратурай, хоць відавочна, што шлях гэты складаны і супярэчлівы, хаця б таму, што спробы адрасаваны ўсё ж “спакушанаму” чытачу. Яркай, запамінальнай спробай такога кшталту стаў гістарычны раман Сяргея Балахонава “Імя грушы”, які выйшаў у 2005 г.

Сучасныя прыярытэты чытацкай масы фарміруюцца не літаратурнай крытыкай, а журналістамі папулярных выданняў, што, відавочна, ускладняе і без таго напружаныя адносіны між чытачом і аўтарам, які ў сённяшняй сітуацыі адчувае выяўны недахоп увагі як з боку чытачоў, так і крытыкі. Спецыфічнасць такога становішча аўтара параджае яго мастацкую агрэсіўнасць, якая выяўляецца ў тым, што апошні ўсімі сродкамі спрабуе ўцягнуць чытача ў актыўную спрэчку, у дыялог з сабой, справакаваць на выяўную рэакцыю.

У замежным літаратуразнаўстве гэтая стратэгія атрымала назву “мастацкая аўтарства”, якая сёння лічыцца адной з самых характэрных рысаў постмодэрнісцкай манеры апавядання. На думку даследчыка І. Ільіна, менавіта яна з’яўляецца тым камертонам, які настройвае і арганізуе рэакцыю імпліцытнага (а таксама і рэальнага) чытача, забяспечваючы тым самым неабходную сітуацыю, які зберагае твор ад камунікатыўнага правалу [4, с. 165]. Няўпэўненасць аўтара ў тым, што ён здатны пры дапамозе разваг альбо дзеянняў персанажаў, сімволікай ці апеляцыяй да агульначалавечай маралі ўзбудзіць чытацкую ўвагу і ўцягнуць яго ў актыўныя стасункі, прыводзіць да таго, што ён бярэ слова ад свайго імя, каб уступіць з чытачом у дыялог і асабіста, тэт-а-тэт, растлумачыць сутнасць задумы.

З’яўленне такога актыўнага аўтара ў некаторых жанрах літаратуры не выклікае здзіўлення. Менавіта ён заўсёды з’яўляўся цэнтралеглым вобразам – як у ідэйным, так і кампазіцыйным плане – у лірычных мініяцюрах. Уражвае іншае. Калі раней, у часы свайго з’яўлення, лірычныя мініяцюры атаясамліваліся выключна з постацю вынаходніка жанру Янкі Брыля, то цяпер праявіліся мініяцюры пад рознымі найменнямі (“зномы” ў Алеся Разанава, “сечка” ў Андрэя Федарэнкі, “зацёмкі” ў Леаніда Галубовіча, “піліпікі” ў Барыса Пятровіча) перайшла ў разрад жанравага мейнстрыму, стаўшы ці не самай папулярнай формай выяўлення ў прозе.

Заклучэнне

Пошук новых камунікатыўных сродкаў выкліканы не толькі праблемамі, якія склаліся паміж нацыянальным пісьменствам і ўласна беларускім чытачом. Патрэбу ў камунікацыі адчуваюць і майстры слова ў іншых краінах, дзе шляхі літаратуры ніколі не былі такімі трагічнымі і перарывістымі. Сярод такіх прычын варта назваць змену сацыякультурнай сітуацыі, і перш за ўсё тэхнічны прагрэс у галіне мас-медыя. Нішто так не паўплывала на густы сучаснага чытача, як развіццё аўдыёвізуальных сродкаў камунікацыі ва ўсіх сферах, якія актыўна ўздзейнічаюць на фарміраванне масавай свядомасці. Беларуская літаратура, безумоўна, тут знаходзіцца не ў самым горшым становішчы. Больш за тое, сёння відавочна, што яна – адна з тых літаратур свету, якая мае велізарны патэнцыял... Гэта выяўляецца і ў стабільнай цікавасці да пісьменніцкай прафесіі, у колькасным росце тых, хто прыходзіць да мастацкага слова; і ў сталым павелічэнні агульнай масы друкаваных тэкстаў, асобныя з якіх з задавальненнем перакладаюць у краінах бліжняга і дальняга замежжа. Аднак айчынная літаратура мае і пэўныя праблемы, якія, відавочна, могуць быць пераадоленыя, калі пісьменнікі

ўсвядомяць тую простую ісціну, што мастацкае слова нічога не вартае само па сабе, яно каштоўнае толькі тады, калі ў яго ёсць чытач.

СПІС ВЫКАРЫСТАНЫХ КРЫНІЦ

1. **Федарэнка, А.М.** Мяжа : раман-эсэ, апавяданні / А.М. Федарэнка. – Мінск, 2011. – 264 с.
2. **Казько, В.А.** Бунт незапатрабаванага праху : раман / В.А. Казько. – Мінск, 2009. – 340 с.
3. **Календа, С.** Помнік атручаным людзям: апавяданні, мініяцюры / С. Календа. – Мінск : Галіяфы, 2009. – 188 с.
4. **Ильин И.П.** Постмодернизм от истоков до конца столетия: эволюция научного мифа / И.П. Ильин. – М., 1998.